

TÜRKLER'DE DEVLET ANLAYIŞI

—Mete'den Atatürk'e— (M.Ö. 209 - 1938)

Yrd. Doç. Dr. Kemal GÖDE

Konumuza geçmeden önce, devlet ve devleti meydana getiren öğeleri genel hatlarıyla açıklarsak, meselenin anlaşılması bakımından yararlı olacaktır.

Devletin tanımı : Kavram ve müessese olarak, insanlığın tarihi ile yaşıt olan devlet mefhumunun lûgat manası : «talih, kut, büyük rütbe, mevkî, zenginlik, varlıklı olma, hükümet ve ülkesi, hükümet süren sülâle, hükümdâr kuşağı» (1) ve «bir hükümet idâresinde teşkilâtlandırılmış siyâsî topluluk» (2) şeklinde verilmiştir.

Geniş manası ile devlet : «Belirli sınırları içinde toprağı olan bir hükümet idâresinde kanunlara göre teşkilâtlanmış bulunan müstakil topluluklara» (3) veya «Belli bir ülkede, bir hükümete ve ortak kanunlara bağılı yaşayan bir milletin yada milletler topluluğunun meydana getirdiğı siyâsî topluluk» (4) tur.

İlim adamlarının yapmış oldukları devlet tariflerinden birkaçı : «Devlet, bir milletin belli bir toprak parçası üzerinde politik teşkilâtlanması netice ortaya çıkan kişiliğidir» (5). «Devlet, milletin kendi varlığını korumak, yaşatmak ve geliştirmek için kurduğı müesseselerin bütünüdür» (6). «Devlet, hukukî bakımdan emretme hak ve selâhiyetine sahip ve o emri icrâ kudretini hâiz bir yük-

- (1) Mustafa Nihat Özön, Büyük Osmanlıca - Türkçe Sözlük, «devlet» maddesi.
- (2) Ferit Develioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lâgat, «devlet» maddesi.
- (3) Hüseyin Özcan, Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü ve Meydan Larousse, «devlet» maddesi.
- (4) Türk Ansiklopedisi, C. XIII, s. 158.
- (5) Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneğı —Dün ve Bugün— Ankara 1975, s. 11.
- (6) Mehmet Kaplan, «Kültür ve Kültürü meydana getiren unsurlar», Atatürk Üni. Yayını —Türk Kültür ve Medeniyeti— (Makaleler), Ankara 1976, I, s. 81.

sek sosyal nizamdır» (7). «Devlet kavramını meydana getiren, birlik halinde bir halk kütlesi ve vatan toprağıyla idâre edici iktidardır» (8).

Milletin kurduğu devletin ve hükümet teşkilâtının vatandaşlara karşı, mükellef olduğu vazifeleri ve salâhiyetleri vardır. Bu vazifelerin mahiyetleri tetkik olunursa, şöyle bir sıra yapılabilir :

— Memleket içinde, asayiş ve adaleti te'sis ve idame ederek, vatandaşların, her nevi hürriyetlerini, masun bulundurmak.

— Harici siyâset ve diğer milletlerle münasebetleri iyi idâre ederek ve dâhilde her çeşit savunma kuvvetlerini, daima, hazır bulundurarak, milletin istiklâlini emin ve mahfuz bulundurmak (9). Bu anlayışa göre, «devlet ve fert birbirine muarız değil, birbirinin mütemmimidir.»

Devlet hayatı bir milletin varlığını belirli coğrafi bölgede tanıtır. Tarih, bu kurulmuş devlet teşkilâtını inceler. Çünkü siyâsi düzen, fert ve toplumun huzur içinde yaşamasını ve çalışmasını sağlar (10).

Netice olarak denilebilir ki, millet ve vatan bütünlüğü içinde idâre edenlerle idâre edilenler, karşılıklı sevgi ve saygı ölçüleri çerçevesinde devlet sistemini meydana getirmek ve devam ettirmek mecburiyetindedirler. Çünkü, her iki tarafın da hayatiyetleri bu ana ilkeye bağlıdır.

Devletin ögeleri :

Millet olma şuuruna ermiş bir topluluğun bünyesinden çıkarıldığı siyâsi bir teşekkülün, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası (vatan, ülke) üzerinde hâkimiyetini kurup, istiklâlini ilân etmesi neticesinde ortaya çıkan otoriteye «devlet» denildiğini göz önünde bulundurursak, «devlet» olmada şu ana öge/unsurlar göze çarpar.

«Türk Devlet Geleneği» adlı eserinde Prof. Dr. Aydın Taneri, bu ögeleri şöyle sıralar ve geniş bir şekilde açıklar : **Topluluk** (millet), **Ülke**, **Devlet kudreti** (egemenlik) ve **Politik örgütlenme** (11).

(7) İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ankara 1977, s. 20.

(8) Nurettin Topçu, Devlet ve Demokrasi, İstanbul 1969, s. 40 vd.

(9) Afet İnan, M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım, İstanbul 1971, s. 59-60.

(10) Afet İnan, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk İnkılabı, Ankara 1977, s. 159.

(11) Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 11-13 vd.

«Türk Milli Kültürü» adlı kitabında, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, «Türk İl» ini göz önünde bulundurarak devletin unsurlarını şöyle tesbit etmiştir : **İstiklâl** (idi - oksuzluk), **Ülke** (ulus, ülüş), **Halk** (kün) ve **Hükümranlık** (egemenlik) (12).

«Türk Hukuk Tarihi» isimli Ankara Hukuk Fakültesinde okutulan ders kitaplarında Prof. Dr. Coşkun Üçok ve Prof. Dr. Ahmet Mumcu, devletin öğeleri hakkında şu açıklamayı yaparlar : İlkönce devletin bir «ülkesi» olacaktır; bu ülke üzerinde yaşayan «insan topluluğu» veya «toplulukları» bulunacaktır; nihayet bu iki öğeyi birbirine bağlayan, insanlar arasında belirli bir düzeni kuran, koruyan ve sürdüren, siyasal iktidara sahip manevi bir güç «devlet» olgusunu yaratacaktır; buna da «egemenlik» adı verilir. Bu üç öğeden birinin olmaması durumunda «devlet» ten söz etmek imkânı yoktur (13).

«Devlet ve Demokrasi» adlı kitabında Nurettin Topçu, «devlet»i meydana getiren öğeleri şöyle ifade eder : Birlik halinde halk kütesi, vatan toprağı, idâre edici iktidar (14).

Ansiklopediler, lûgatlar ve bazı tedkiklerde devleti meydana getiren öğeler şöyle sıralanmıştır : **Millet, Ülke ve Egemenlik.**

Mustafa Kemal ATATÜRK de, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurma yolundaki faaliyetlerinde, şu ana unsurları daima göz önünde bulundurmuştur : **Türk Milleti, Türk vatanı, Türk hâkimiyeti, Türk teşkilâtı ve Türk istiklâli** gibi (15).

Bu genel açıklamalardan sonra, devlet olmada gerekli olan ana öğe/unsurları şu şekilde sıralayabiliriz :

- **Millet,**
- **Vatan,**
- **Hâkimiyet** (Egemenlik, hükümranlık)
- **Siyâsî/politik teşkilâtlanma**
- **İstiklâl.**

Şimdi bu öğelerin devleti ortaya çıkarışını ve Türkler'de uygulanışını genel hatlarıyla izâh etmeye çalışalım :

(12) İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 205 -228 vd.

(13) Coşkun Üçok - Ahmet Mumcu, Türk Hukuk Tarihi - Der Kitabı - Ankara , 1976, 190 vd.

(14) Nurettin Topçu, Devlet ve Demokrasi, s. 40.

(15) Atatürk, Nutuk, I, II.

Millet : Aile, kan akrabalığına dayanan en küçük topluluk, millet ise, kültür akrabalığına dayanan, millî ve manevî değerlerle bütünleşmiş en büyük, en yüce topluluktur. «Millet, kökleri mazide, gövdesi halde bulunan, dalları ve yaprakları istikbâle uzanan, geçmişte, halde ve gelecekte hatıraları, temâyülleri ve tasavvurlarıyla birleşmiş olan varlıktır. Maziden gelip, halden geçerek istikbâle akan bir nehir gibidir.» «Ortak bir geçmişi olan ve birlikte yaşama arzusu gösteren», «aralarında dil, din ve ülkü birliği bulunan» bu ictimâî bütün «politik bir örgütlenme sonucunda idâresini gösterebilecek duruma gelmekle, devlet şekline girer» (16).

Türk'lerde «millet» kavramı, tarihleri ile başlamıştır. «Türk Milleti yok olmasın» «millet olsun» diye Tanrı, İl - Teriş Kağan'ı Türk Milleti'nin başına getirmiştir. Bu Kül - Tegin kitabesi'nde : «Türk Milleti yok olmasın, bir millet olsun diye, babam İl - Teriş Kağan ile anam İl - Bilge Hatun'u, Tanrı tepesinden tutmuş ve (insanoğlunun) üstüne çıkarmış...» ifadeleriyle dile getirilmiştir. Türklerde millet anlayışını karşılayan «budun» deyiimi vardı. Eski Türklerde «bod» sözü, «müstakil, illi ve kağanlı» bir Türk toplumu anlamına geliyordu. Devleti kuran ve devlet başkanını başarılı kılan Türk Budunu (milleti) dur (17).

İslâm öncesi dönemde durum bu iken, İslâmî dönemde ise, İslâm Dini millet ve milliyet anlayışını reddetmemiş, aksine birbirleriyle tanışıp, münâsebet kurabilsinler diye, Cenâb-ı Allah : «Ey İnsanlar, doğrusu biz sizi bir erkekle bir diğiden yarattık. Sizi milletler ve kabileler haline koyduk ki, birbirinizi kolayca tanıyasınız. Şüphesiz ki, Allah nezdinde en şerefliiniz takvaca en ileri olanınızdır» (Hucurât/XIII) Âyet-i Kerimesiyle milletlerin doğmasına ve yükselmesine izin vermiştir. Bu cümleden olarak, Türkler İslâmiyet ile millî benliklerine kavuşmuşlardır. Ancak ne varki, Selçuklu

(16) Aydın Taneri, a.g.e., s. 11. Ayrıca millet ve milliyetçilik için bakınız : Nurettin Topçu, Milliyetçiliğimizin Esasları, İstanbul 1978, s. 17, Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, s. 18., S. Maksudi Arsal, Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları, İstanbul 1972, s. 35. Mümtaz Turhan, Kültür Değişmeleri, İstanbul 1951, s. 34., Hilmi Ziya Ülken, Millet ve Tarih Şuuru, İstanbul 1976., İbrahim Kafesoğlu, Türk Milliyetçiliğinin Esasları, İstanbul 1970, s. 270., Muharrem Ergin, Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri, İstanbul 1976, s. 4-5., Afet İnan, Atatürk'ten Yazdıklarım, s. 57 vd., Hamza Eroğlu, «Atatürk'e göre millet ve milliyetçilik», Atatürk Yolu, s. 133 vd., A. Vehbi Ecer, Türk Din Bilgini Matüridi, Ankara 1978, s. 100-102.

(17) Aydın Taneri, a.g.e., s. 14-31., İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 210-220., Bahaeddin Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı, Ankara 1982, s. 131-133.

ve Osmanlı dönemlerinde otoritenin zayıflaması üzerine «devlet kurucusu» olan «Türk Milleti» ihmal edilerek, arka plâna itilmiş, Mustafa Kemal ATATÜRK'ün idâresinde, yeniden ön plâna geçmiş, «Türk Milliyetçiliği» esas alınmıştır. Bu esastan hareketle millî mücâdelesini başarı ile veren Türk Milleti «Türkiye Cumhuriyeti Devleti» ni kurmuştur (18).

Vatan, ülke yani yurt, devletin diğer bir ögesidir. Ülkesi olmayan bir topluluk hiç bir şekilde devlet niteliğini kazanamaz. Yâni vatansız bir devlet düşünülemez. Ülke devlet egemenliğinin ve devlet kudretinin kullanıldığı çevredir. Bu anlayıştan hareketle hem İslâm öncesi ve hem de İslâmî dönemde Türk milletinin millî - manevî değerlerinden biri ve en önemlisi «vatan» telâkkisi olmuştur. Vatan uğruna canlar feda edilen mukaddes ülke olarak benliğimize yerleşmiştir (19).

Eski Türklerde ülkeye ulus (ülüş) dendiği ve «yurt» sözünün daha çok «vatan» kavramını karşıladığı anlaşılmaktadır. Türklerde «devletin toprağı» mukaddesdir. Türklerin mukaddes «yer ve suları» devlet ve vatan toprağıdır. Türk kültüründe vatan, Türk tuğlarının ve albayrağının dalgalandığı yerdir. Türklerde ülke, hükümdâr ailesinin mülkü değil, bütün milletin ortak toprağıdır. Bu, vatanseverlik anlayışının ilk örneğini, M.Ö. 209 tarihinde Moğol - Tunguz'ların toprak isteklerine, «toprağın devletin temeli olduğunu ve verilemeyeceğini» ifade ile METE, son örneğini de işgâl kuvvetlerine karşı İstiklâl Harbimizde «vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla sulanmadıkça, terk olunamaz» emriyle ATATÜRK vermişlerdir (20).

Hâkimiyet (hükümranlık), devletin varlığı için gerekli öğelerden biridir. Ülke dâhilinde en üstün kuvvettir ve emretme niteliğinde olan devlet kudretidir. Bu kudret devletin emredici maddi

- (18) Erol Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, İstanbul 1976., Şerafeddin Turan, Atatürk Konferansları (1969), s. 73 vd., Hamza Eroğlu, Atatürk Yolu, s. 133 vd., Abdurrahman Çaycı, Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri (1982 Kayseri), s. 44 ve 49.
- (19) Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 11 - 12., İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 208 vd.
- (20) Aydın Taneri, a.g.e., s. 31 - 33., İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 208 - 209., Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, s. 146., Ahmet Özel, İslâm Hukukunda Ülke Kavramı, İst. 1982, s. 27 vd., Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İst. 1969, c. I, s. 88 vd. M. Fahrettin Kırzioğlu, Türk İnkılâp Tarihi, Erzurum 1977, s. 68.

kuvvetidir. Devlet bu gücünü askerî, idârî ve siyâsî müesseseleri aracılığıyla yürütür. Hâkimiyet (egemenlik), tek elde toplanırsa «monarşi», birkaç kişinin elinde «oligarşi», millete âit ise «demokrasi» adını alarak, devlet şekli olur. Meşruluğu kabul edilen devletlerde, topluluklara göre, çok çeşitli olan hâkimiyet şekilleri arasında ortak vasıfta üç tip tesbit etmek mümkündür : Gelenekçi hâkimiyet, karismatik hâkimiyet, kanuni hâkimiyet (21).

Eski Türk hâkimiyet telâkkisi, karismatik (hükümdarda insan üstü vasıfların varlığına inanılan) tip olarak kabul edilmiştir. Vesikalar Türk hükümdarına idâre etme hakkının Tanrı tarafından verildiğini (bağışlandığını) göstermektedir : Asya Hun - Türk imparatorunun ünvanı : «Gök - Tanrı'nın, güneşin, ayın tahta çıkarıldığı Tanrı kut'u Tanhu» idi. Avrupa Hun Devleti'nde, «Tanrı Ares'in kılıcı» hikâyesi ile, Sofya'da Hun ve Bizans elçileri arasında çıkan münakaşada Attilâ'nın ilâhî menşe'den geldiğinin ifâde edilmesi ve Akatir kiralının Attilâ'yı tanrı'ya benzetmesi» aynı telâkkiye ortay koyar. Göktürk hâkanları da öyle idi : «Tanrı'ya benzer, Tanrı'da olmuş Türk Bilge Kağan» Babam kağan ile anam hâtunu Tanrı tahta oturttu.» «Tanrı irade ettiği için, kut'un olduğu için kağan oldum.» Uygur kağanlarının ünvanları da bunu gösterir. Tuna Bulgarları'nda da hükümdar Tanrı tarafından tahta çıkarılmıştır.» Hazar Hakanı, âdeta «tanrısâl» bir hayat yaşamaktadır. Eski Türk'lerde siyâsî iktidar kavramı «kut» tâbiri ile ifâde edilmektedir. Türk kültürünün en eski kültür kelimelerinden biri olan «kut» un nazarî cephesi, ünlü siyâset kitabımız Kutadgu - Bilig'de şöyle açıklanmıştır : «Kut'un tabiatı hizmet, şiarı adalettir... faziilet ve kısmet kut'tan doğar... Beyliğe yol ondan geçer... Her şey kut'un eli altındadır, bütün istekler onun vasıta ile gerçekleşir... Hükümdarlar iktidarı Tanrı'dan alırlar...» (22). İslâmî dönem Türk devletlerinde yâni, Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar'da da tahta geçmenin Allah'ın izni ile olduğu görüşü devam edegelmiştir.

Görülüyor ki, Türklerde hâkimiyet telâkkisi ilâhidir. Gök - Tanrı, Türk Milleti içinden bir aileye hâkimiyet hakkını vermiştir. Bundan sonra o aile, milleti idâre etmek hakkına sâhip olmuş,

(21) İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 220., A. Taneri, a.g.e., s. 12., Uçok - Mumcu, s. 193., Topcu, a.g.e., s. 40-43.

(22) İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 220-221., B. Ögel, Türkler'de Devlet Anlayışı, s. 8 vd., O. Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, c. I, s. 94 vd., A. Taneri, Türk Devlet Geleneği s. 33 vd.

«Devlet hanedan üyelerinin ortak malıdır» telâkkisi Oğuz Kağan'dan Atatürk'e kadar aralıksız devam etmiştir. «Müşterek mes'uliyet Prensibi» olarak da adlandırılan bu telâkki devlete sahip çıkma geleneğinin bir tezahürüdür (23). Hâkimiyet hakkını doğrudan doğruya Tanrı'dan alan Türk hükümdarı, bu hakkını kullanırken mutlak olmakla birlikte, icraatını milletin iyiliğine yapmak zorundadır. Aksi halde, hizmet yerine zulüm yapmış olur, bu da töreye aykırı olur. Türklerin İslâmiyete girişleriyle kurulan Türk devletlerinde, hâkimiyet anlayışı, Türk ve İslâm düşüncesinin bir sentezi olmuştur. «İslâm hukukuna göre, hâkimiyet Allah'â âit olduğundan Türk hükümdarları Halifenin manevî otoritesini tanımışlar ve Halife de Sultanlara siyâsî yetkiler vermiştir. Böylece, Orta - Asya'dan gelen Türk hâkimiyeti anlayışı, İslâmî hâkimiyet telâkkisi ile bağdaştırılmaya çalışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde ise, devletimizin kurucusu Atatürk'ün getirdiği hâkimiyet telâkkisi olan : «Hâkimiyet, kayıtsız - şartsız milletindir» ilkesi, devlet oluşta esas kabul edilmiştir (24).

Siyâsî/Politik Teşkilâtlanma, devletin en önemli ve hayati öğelerindedir. Bu örgütlenme yasama, yürütme ve yargı organlarının kurulması ile tamamlanır. Yasama organı, devletin politik, sosyal ve ekonomik hayatını düzenleyen kanunlar yapar. Yürütme organı ve yargı organı vasıtasıyla bu kanunlar uygulanır. Devlet kudretinin, yâni hâkimiyetin doğması için politik teşkilâtların faaliyette göstermeleri şarttır (25).

Türklerde politik teşkilâtlanma : Eski Türk cemiyetinde, siyâsî teşkilâtlanmanın en üst kademesini teşkil eden «İl» V. Thomsen'e göre : «Siyâsî bakımdan müstakil, muntazam teşkilâtlı millet» demektir. Bodunların ve boyların teşkilât sâyesinde, bir devlet başkanının sorumluluğu altında, işbirliğinden oluşan Türk «İl» i ülkesi, milleti, töresi ile varlığını devam ettiren siyâsî bir kuruluştur. Bu kuruluş tarih sahnesine çıkışımızla başlamış gelişerek devam

- (23) A. Taneri, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı - teşkilâtı, Ankara 1978, s. 21., M. Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara 1963, s. 11.
- (24) Osman Turan, a.g.e., s. 102 vd., A. Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 33 - 38., Üçok - Mumcu, Türk Hukuk Tarihi, s. 193 vd. Baħaeddin Ögel, a.g.e., s. 13 vd. Afet İnan, Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ten el yazmaları, s. 27 vd., Necati Gündüz, Bayraktar Ana, Ankara 1978, s. 215., İ. Parmaksızoğlu, Türklerde Devlet Anlayışı, s. 17 vd. Kemal Göde, «Türklerde Devlet Başkanlığı», Kayseri Erciyes Dergisi, Sayı : 70, s. 18 - 26.
- (25) Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 12 - 13.

etmiştir (26). Türkler, teşkilatçı bir millettir. Türklerin millet, ülke, hâkimiyet anlayışları kazanılan bilgi ve tecrübelerle İslâmi Türk devletlerinde daha da gelişerek, teşkilâatlanma ve organizasyon, «Türk devlet geleneği» esasları içinde olgunlaşmış, böylece Selçuklu ve Osmanlı devlet nizamları insanlığa mal olmuştur. Cumhuriyet'le ise, «millî devlet» esâsı kabul edilerek teşkilâatlanma buna göre gerçekleştirilmiştir. Bu dönemdeki müesseseler Atatürk ilke ve inkılâpları çerçevesinde kurulmuş ve teminât altına alınmıştır (27).

İstiklâl : Bilindiği gibi devlette gerçek istiklâl, bunun yalnız idâreci zümre tarafından istenmesi ile değil, milletin de aynı şuur içinde bulunması, yâni istiklâl düşüncesinin bütün millette ortak bir arzu haline gelmesi şeklinde belirir (28). İstiklâlden mahrum bir millet ve devlet düşünülemez.

Türklerde istiklâl duygusunun temeli, Türk kültüründe yatmaktadır. Asya Hunları, devlet meclisinde M.Ö. 58'de istiklâl ile ilgili söylenen şu sözleri Çin yıllığı aktarmaktadır : «İstiklâle karşı hayranlık duymak ve tâbiyeti yüz kızartıcı saymak bizim geleneğimizdir. Atalarımızdan toprakla birlikte devr aldığımız istiklâlimizi Çin ile uzlaşma pahasına fedâ edemeyiz.» Göktürkler'de istiklâlden mahrum yaşayan topluluğu «ölmüş» kabul eden kitabelerdeki ifadeler, Türklerdeki istiklâl âşkını belirlemektedir. İstiklâlden mahrum kalınca «Bey olmaya layıkoğlun kul, hâتون olmaya lâ-yık kızın cariye» olduğundan yakınan Bilge Kağan ile, «istiklâlden mahrum yaşamaktansa ölmek daha iyidir, ya istiklâl ya ölüm» diyebilen ATATÜRK aynı temayı işlemişler, istiklâl kavramının Türk milleti ve devlet adamlarında, ortak bir değer taşıdığını ortaya koymuşlardır (29).

Türker'de Devlet Anlayışı :

Devlet ve ögeleri hakkında yapmaya çalıştığımız bu genel açıklamalardan sonra, asil mevzuumuz olan «Türklerde Devlet Anlayışı» na geçebiliriz.

(26) İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 205-206., Ziya Gökalp, Türk Devletinin Tekâmülü, Ankara 1981, s. 9 vd., Aynı müellif, Türk Medeniyeti, Tarihi, İstanbul 1977 (Haz. A. İsmail Aka - Kazım Y. Koprıman).

(27) A. Taneri, a.g.e., s. 38-48., B. Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı, s. 22 vd., İ. Hakkı Üzünçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, Ankara 1984.

(28) İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 206.

(29) İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 205-208., B. Ögel, a.g.e., ilgili yerler. Suat İlhan, Atatürk Konferansları (1969), s. 57., İslâm Ansiklopedisi, Atatürk mad.,

İnsanlık tarihinde ,Türk deyince akla gelen şey «devlet» fikridir. Çünkü Türkler, tarih sahnesine millet olma şuuru ile çıkmışlar, hürriyet ve istiklâl duygusu ile çeşitli bölgelerde, değişik adlarla devletler kuragelmışlerdir. Türk tarihi her şeyde önce devletin kutsallığı ilkesine dayanır. Türk milleti için en büyük, en önemli müessese devlet müessesesidir. Bu yüzden milletimiz, tarihin hiç bir devrinde bazı sıkıntılar çekmesine rağmen, devletsiz ve istiklâlsiz yaşamamıştır. Bütün tarihi boyunca, kökleri çok derinlerde bulunan sağlam bir düşünce düzeniyle dünya görüşüne sâhip olan Türk milleti; hiçbir şekilde değişikliğe uğramamış «Türk devlet geleneği» ve «Türk devlet felsefesi» çerçevesi içinde ve Türk tarihinin bölünmezliği ilkesiyle, aralıksız devlet olma özelliğini devam ettiregelmiştir.

Bu görüşe göre, tarihimizde kurulan ve Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen'in tesbiti ile yuzonüğü bulan Türk devletlerinin çokluğuna bakarak, «Türklerin devamlı devlet kurmak kabiliyetinden yoksun, istikrarsız bir millet oldukları sonucu» nu çıkarmak haksızlık olur (30).

Tarihimizde bilinen ilk devletimiz METE HAN'ın kurduğu HUNLAR ve son müstakil devletimiz de ATATÜRK'ün kurduğu TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'dir.

İşte, METE'den ATATÜRK'e kadar kurulan «Türk Devletleri Tarihi» ne bir göz attığımızda; «Türk devlet geleneği» ilkesi içinde, devlet telâkkimizde kesinti olmadığı görülmektedir (31).

HUNLAR'dan TÜRKİYE CUMHURİYETİ'ne kadar kurulan Türk devletleri : Anayurt denilen geniş İç - Asya'da kurulan devletler ve Anayurt dışında kurulmuş olan devletler veya İslâmiyet'ten önce kurulan Türk devletleri ve İslâmiyet'ten sonra kurulan Türk devletleri olmak üzere iki ana bölümde toplanarak, incelenebilir (32). Bu iki gruba dâhil devletlerimiz arzettiğimiz gibi, devamlılık ve bütünlük içinde olmak üzere : Hunlar'ı takiben Gök-

-
- Nutuk I, s. 13., Ergün Aybars, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, İzmir 1984, s. 159-160., B. Kodaman, «Anadolu'nun Kurtuluşu» Milli Kültür III/6, s. 4-6., Necati Gündüz, Atatürk Çağı ve Zihniyeti, Ankara 1973, s. 93 vd.
- (30) Aydın Taneri, Saray Hayatı - Teşkilâtı, s. 5 ve 19., Atsız, Türk Tarihinde Meseleler, s. 28'de : «Devletimizin Kuruluşu» başlığı altında bilgi verilir.
- (31) Kemal Göde, «Çingizli/Cengizliler ve İlhanlılar'ın Anadolu'da Hâkimiyeti Bibliyografyası», E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı : 1, s. 351.
- (32) M. Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 3.

türkler, Uygurlar, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Harezmsâhlar, Türkiye Selçukluları, Anadolu Beylikleri, Osmanlılar ve nihayet Türkiye Cumhuriyeti devletleri Türk çizgisinin nirengi noktaları olarak millî tarihimizdeki yerlerini almışlardır (33).

Prof. Dr. Aydın Taneri'nin tesbitine göre : İslâm öncesi HUN - GÖKTÜRK devrinden İslâm sonrası SELÇUKLU - OSMANLI devrine geçen devlet hayatına âit telâkkiler, Türk devlet idâresinin ana ilkeleri halinde gelmiş olup, şöyle sıralanmıştır :

- Devlet hayatında geleneklere bağlılık
- Gelenekçilikle ilericiliğin birleşmesi, Hamlecilik
- Devlet kadrolarının uzmanlardan oluşması ve halka açık olması
- Yönetimde istikrar ve memuriyetlerde uzun süre bırakılmak,
- Danışma kurumu - Bilime ve bilim adamına saygı
- Disiplin, protokol ve denetim ilkelerinde titizlik.

Devletin halkına dönük politikası : Adalet ilkelerine uyma, Hukuk devleti - hizmet devleti. Halka inmek - sosyal hizmetler - refah - şefkat - tolerans. Yurttaşlara güven verme - meselelerine pratik çözüm yolu bulmak (34) şeklinde tesbit edilmiştir.

Şimdi bu idâri ilkeler ışığında, METE'den ATATÜRK'e kadar, Türklerde Devlet anlayışını genel hatlarıyla açıklamaya çalışalım :

İslâm Öncesi Türkler'de Devlet Anlayışı :

Sonsuzluk ve bütün cihânı içine alan bir cihânsümül devlet anlayışı içinde bulunan Türkler, yüzyılların biriktirdiği ve geliştirdiği bu anlayışla «Türk Cihân Hâkimiyeti» ülkülerine de hizmet etmişlerdir. Türk devletlerinin kuruluşunda, «GÖK, YER ve İN-SAN» üçlüsü hâkim olmuştur. Göktürk kitâbelerinde : «Yukarıda

(33) A. Taneri, a.g.e., s. 5., Atsız, a.g.e., s. 28'de : Otuz yüzyıllık tarihimizde iki devlet kurduk. Bunlardan birincisi, tarihin karanlıklarından itibaren başlayarak son çağa kadar gelen ve kaybedilen devlet, yani Anayurttaki devlet; ikincisi de XI. yüzyılda kurulup günümüze kadar gelen Önasya'daki devlet, yani bizim devletimiz. Anayurt dışındakiler bu hesabın dışındadır» diye açıklar.

(34) Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 83 vd., Aynı müellif, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş-Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı - Teşkilâtı, s. 19 - 20 vd.

mavi gök ve aşağıda kara toprak yaratıldıktan sonra, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış, insanoğlunun üzerine atalarını Bumin Kağan, İstemi Kağan hâkim olmuş, Türk Devleti ve töresini kurmuşlar» şeklinde açık ve kısa bir ifade bulunmaktadır (35).

Türkerde «İl» deyimi bugünkü «modern devlet» anlamını karşılayan bir sözdür. Türkler, «İl» e ve «devlet» e «kağan» dan daha çok önem vermişlerdir. Devleti «kazanmak ve kaybetmek» de devlet ile ilgili iki önemli olaydır. Türk düşüncesinde yer alan, «millet, il, töre» ile bunları tamamlayan «kağan», devletin ana unsurlarıdır. Bu anlayıştaki «böyle bir devletin kurulup, işlemesi için de, Türkler'in dünya görüşleri ile dinleri, zaten ilk çağlardan beri müsâit bir fikir ortamı meydana getirmişlerdir» (36).

«Türklerde devlet Tanrı tarafından verilmiştir, eski Türkler, zaman zaman Tanrı için —İl berigme Tanrı— («İl veren Tanrı») deyimini kullanmışlardır. Bu da onların devlet anlayışlarına manevî bir değer verdiklerini göstermektedir. Devletin yıkılması, Türkler için en büyük acı kaynağıdır. Devletin kurulmasında az söz eden Türkler, devletin yıkılışında çok söz etmişlerdir (37).

Görülüyor ki, Türk hükümdarlarının tebayı idâre yönünden «yüksek otorite» kabul edilen Tanrı huzurunda sorumlu bulunması, insan unsuru, dinî durum ve sosyal karakter bakımlarından eski Türk siyâsî kuruluşlarını dünyanın bütün diğer devletlerinden ayıran önemli bir hususiyetin açıklık kazanmasına yardım etmektedir. Bu hususiyet Türk devletinde inanç hürriyetinin daima mevcut olmasıdır. Bu devlet telâkkisinden hareketle, insan cinsleri ve ülkeler arasında herhangi bir ayırım yapılmamış, bütün toplulukları ve toprakları içine alan dünyayı idâre yetkisi Türk hükümdarına verilmiştir. «Türk cihân hâkimiyeti ülküsü» nün temel felsefesine kaynak teşkil eden bu telâkki soy, dil ve din yönlerinden insanları birbirinden ayırmaya elverişli olmadığından, sorumlu Türk hükümdarı, idâresi altındaki kütteleler arasında herhangi bir fark gözetmemiş; böylece Türk devleti, çeşitli toplulukların kendi

(35) Bahaeddin Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı, s. 30-31 vd., Atsız, Türk Tarihinde Meseleler, s. 29., A. Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 18-19 vd., Osman Turan, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, c. I, s. 86 vd. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 228.

(36) Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul 1971, c. II, s. 47-54., A. Taneri, a.g.e., s. 17-22., O. Turan, a.g.e., s. 88 vd., İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 205.

(37) Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, C. II, s. 53-54.

inançlarında serbest bulunduğu bir siyasî vasatın temsilcisi olmuştur. Hunlar'da, Göktürkler'de, Hazarlar'da vb. tarihî vesikalarla tesbit edilen Türk imparatorluğundaki bu vicdan hürriyetinin, eski Türk İl'inde ? Roma İmparatorluğu ve dünyanın hepsi de dine dayalı bütün diğer devletlerindeki aksine olarak - din meselesini dünya işlerinden ayrı tutmak ve mahalli kültürlere dokunmamak tarzındaki tatbikatı İslâm - Türk siyasî teşekküllerinde de devam etmiştir (38).

Bir cümle ile ifade edecek olursak : Türklerde devlet Tanrı tarafından Türk milletine verilen kutsal bir emânettir. Bu Tanrı emâneti olan Türk devlet ve istiklâlinin devamlılığına inancını, Göktürk Hakanı BİLGE KAĞAN şu sözlerle dile getirmiştir : «Yukarıdaki gök çökmedikçe, aşağıdaki yer delinmedikçe, ey TÜRK MİLLETİ, senin devletin ile töreni kim yok edebilir» (39).

Müslüman Türkler'de Devlet Anlayışı :

Türk tarihinin bu safhasında kurulan siyasî teşekküller, artık tam bir «Bozkır İli/Devleti» sayılmaz. Sosyal durum, iktisâdi hayat, idarî ve askerî yönlerden olduğu gibi, dil, edebiyat, san'at itibarıyla da Türkler yeni bölge ve kültür şartlarının gereklerine uymuşlar, dolayısıyla eskisinden oldukça farklı bir hüviyete bürünmüşlerdir. Bu şartlardan biri, İslâmiyet'in dünyevî faaliyetleri kadrolayan kitabî bir din olması, diğeri ise yerli halkın, İslâmî akide ve müesseselerle birlikte, eski İran/Sâsânî geleneklerinden bir kısmını yaşatmakta devam etmesidir. Türkler faaliyetlerini, girdikleri çevrenin siyasî, içtimâî ve kültürel yapısına göre ayarlamışlar, İslâm inanç ve ideallerini devlette üstün bir manevî güç durumuna yükseltmişlerdir (40). Fakat bu Türk devletleri tam bir «İslâm devleti» özelliği taşımamışlardır. «Türk - İslâm devleti» nin «İslâm devleti» nden ayrıldığı noktalar özellikle : Hükümranlık anlayışı, devlette askerî karakter, dinî davranış, toprak rejimi ve sosyal haklarda belirir. O halde bu kurulan Türk devletleri İslâm dininin hâkim bulunduğu ülkelerde mevcut «kültür çeyresi» değerleri ile,

(38) İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 228., Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, c. I, s. 94 vd.

(39) İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 205 - 228., B. Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı, s. 31 vd.

(40) İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 297., Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 84 - 88., Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Ankara 1972, s. 50 vd., Bahaeddin Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı, s. 353 vd., M. Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s: 23 - 55.

Bozkır Türk siyâsî, sosyal, hukûkî örf ve geleneklerinin birbiri ile kaynaştığı, kendine has karektere sâhip teşekküllerdir (41).

Ortaasya'dan gelen ve İslâmiyet'e yeni girmiş olan Türklerin, kendilerine pek yabancı olmadığını bildiğimiz bu çevrede, atalarının yüzyıllardan beri izinde yürüdükleri Türk hâkimiyet telâkkilerini yaşatacakları ve eski millî geleneklerini sürdürecekleri tabiidir. Örf ve âdette, adalet anlayışında, hükümrânlık telâkkisinde, hilâfet konusunda, dinî tolerans ve verâset mes'elelerinde görülen ve devletin diğer bir hâkim vasfı olarak uzun süre kendisini hissettiren bu özellikler, İslâmî Türk devletlerini Türk ve İslâm düşünce, gelenek ve teşkilâtının birbiri ile kaynaşmasından doğan siyâsî teşekkül hâline getirmiştir. Bu iki ana unsurunu, an'anevî devlet kuruculuk kabiliyetleri sâyesinde, ahenkli bir şekilde uzlaştırmalarını bilen Türkler, devleti o kadar sağlam temellere oturtmuşlardır ki, bu sistem yüzyıllar boyunca devam edip gitmiştir. İslâm ve Türk özelliklerini mâkul bir denge içinde tutmasını bilen Türk devletleri siyâsetinin, İslâm'ın maddî ve manevî mes'elelerine dönük olması ve âdil bir idâre yoluyla halkın devlete bağlanmasını sağlaması kesin âmiller olarak görülmektedir. Türklerin münferiden veya küçük âileler hâlinde hilâfet hizmetine girmeleri bir yana bırakılırsa, ilk İslâm - Türk siyâsî kuruluşu olan Kara - Hanlılar zamanı bu geçişin devlet seviyesindeki devresini teşkil eder. Gerçekten Ortaasya'da halkı yüzde yüze yakın Türk asıllı bir sahada kurulduğu için siyâsî, içtimâî ve hukukî yönden Türk olan bu devlet, dini açıdan İslâmiyeti temsil etmekle, TÜRK - İSLÂM cemiyet tipine doğru köprü vazifesini görmüştür. Gelişme Selçuklular'la tamamlandı. Gazneli Devleti'nde bu sonuç alınmazdı, çünkü yabancı etnik kütle üzerinde ancak ince bir tabaka meydana getiren ve İslâm dünyasının kenarında faaliyete geçen Gazneli idârecilerinin, bir yandan yerli unsurlara dayanmak mecburiyeti, diğer taraftan siyâsetlerinin daha çok Hindistan'a dönük bulunması onları böyle bir imkândan yoksun bırakmıştır. Halbuki Büyük Selçuklu Devleti, müslüman ülkelerin ortasında kurulmuş ve bütün siyâsî, iktisadî, dinî icraatı doğrudan doğruya bu memleketlerin mes'elelerine Türk ve yerli müslüman halkın arzu ve ihtiyaçlarının tatminine yönelmiş olmakla, sözü edilen kaynaşma gerçekleştirilmiştir. Türk - İslâm devlet ve cemiyetini yaratmayı başaran Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanı, sonraki bin yıllık tarihe damgasını vuran bir «büyük» çağ vasfını taşımaktadır (42).

(41) İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 297 - 298.

(42) İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 297 - 298., M. A. Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 5 - 55., O. Turan, Selçuklular ve İslâmiyet, s.

«Devlet hanedan üyelerinin ortak malıdır» ilkesi gereğince idâre edilen Büyük Selçuklular'da devlet yıkılıncaya kadar (1157), merkeziyetçi bir sistem kurulamamıştır. Türkiye Selçukluları Devleti'nde ise, kuruluşundan itibaren merkeziyetçi bir politika izlenmiştir (43). Türkiye Selçukluları topraklarında kurulan Türk Beylikleri'nde ve bunları sistemli bir şekilde birleştirmesini bilen Osmanlılar'da genellikle merkezi yönetim sistemi vardır (44).

İslâmî Türk devletlerinde devlet : Saray, hükümet ve ordu olmak üzere üç temele dayanmakta olup, devletin başı hükümdar, aynı zamanda bu üç müessesenin de başıdır ve selâhiyetini doğrudan doğruya Tanrı'dan alır (45).

Selçuklu ve Osmanlı devletleri, teşkilâta hareket veren güç bakımından TÜRK, hukuk sistemi bakımından TÜRK - İSLÂM, birer imparatorluk; içlerine aldıkları türlü ırk ve dinlere mensup topluluklar yönünden de birer milletler ve dinler topluluğudur. Bu devlet anlayışında, İslâm teba'nın, İslâm olmayan teba'a üzerine bir üstünlüğü meydana gelmiş ve bu üstünlük iktidarın davranışında açık olarak kendini göstermiş, bu idâre anlayışından herkes memnun olagelmıştır (46).

Türkler'de İlahî Devlet Telâkkisi :

Bu konuyu da, İslâm öncesi ve İslâmî Türk devlet anlayışı şeklinde iki bölümde incelersek; İslâm öncesi Türkler'deki ilâhî devlet telâkkisini şöyle açıklamakla meseleye ışık tutmuş oluruz : HUNLAR, GÖKTÜRKLER ve UYGURLAR'da var olan anlayışa göre, TANRI TÜRK MİLLETİ'nin koruyucusu olduğundan, «Türk milletinin adı ve ünü yok olmasın diye» ona kağanlar göndererek, «İl» (devlet) vermiştir. Bu sebeple eski Türkler, Tanrı için «İl veren Tanrı» deyimini kullanmışlardır. Millet ile kağanın durumu, Tanrı tarafından tayin edilir, millet toprağı ve toprak da milleti

13 vd., Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, c. I, s. 179., Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti s. 45 vd., İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, İstanbul 1972, s. 112-115., Emel Esin, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş s. 143 vd.

(43) Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 40-41.

(44) A. Taneri, a.g.e., s. 41., O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, M. Fuad Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu adlı eserlere bakınız.

(45) M. Altay Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, İstanbul 1976, s. 71.

(46) Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 43-44.

tamamlayarak Türk Devleti meydana gelirdi. Yer ve suların sâhipsiz kalmaması için görevlendirilen Türk Kağanı, devleti iyi yönetemez ise, millet cezalandırılarak «İl» i ve «Töre» si «Tanrı» tarafından elinden alınırđı. Kağanlar, Türk Milleti'ni kalkındırmak için âdeta, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri gibi idiler (47).

Görülüyor ki, Türkler'de devlet Tanrı'nın bir nimeti sayıldığından, ilâhî devlet telâkkisinde yer alan üç önemli unsur : «MİLLET, İL ve TÖRE» ile bu unsurları tamamlayan yardımcı unsur «KAĞAN» birbirinden ayrılmaz unsurlar olmuşlardır.

Müslüman Türkler'de İlahî Devlet Anlayışı :

Tanrı mefhumu yerini Allah mefhumuna bırakmış, ilâhî devlet telâkkisi de son şeklini, bu dönemde almıştır. Daha Karahanlılar devrinde Mahmud Kaşgârî, «Tanrı devlet güneşini Türkler'in burcunda doğdurmuş, göklerdeki dâirelere benzeyen devletleri onun saltanatı etrafından döndürmüş, Türkleri yeryüzünün hâkimi yapmıştır» (48) diyerek, Türk devletlerinin kuruluşunu ilâhî bir menş'e dayandırmakla, İslâm öncesindeki bir geleneği devam ettirmektedir. Peygamberimizin, «Benim Türk adında bir ordum vardır» dediğini nakleden Kaşgârî'ya göre, «TÜRK» adı «TANRI» tarafından verilmiştir (49).

Selçuklu ve Osmanlı Sultanları, ALLAH'ın yardımıyla tahta oturduklarını ve yine O'nun yardımlarıyla başarıya ulaştıklarını her vesile ile ifâde etmişlerdir. Bu cümleden olarak, Selçuklu Sultanı Sancar'ın Abbasi Halifesi'ne gönderdiği 1133 tarihli bir mektupta : «Ulu Tanrının lütfu ile Sihân Padişahlığı'na yükseldiği» ifadesi yer alırken (50), Osmanlı Sultanı III. Selim'in tahta çıktığı sırada millete yayınladığı fermanında : «Bilinizki, Tanrı'nın emriyle amcam Sultan Abdülhamid Han hayatını tamamlayarak, cennete girmekle saltanat ve hilâfet nöbeti, irs ve istihkak yoluyla bana geçti» denilmekle (51), kendi varlıklarını Allah'ın lütfuna bağlamaktadırlar. Devleti mukaddes bir varlık olarak kabul eden Müslüman Türkler, «Din ve Devlet - Mülk ve Millet» duygularını «ni-

(47) Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, C. II, s. 43-54., Türkler'de Devlet Anlayışı, s. 35 vd., A. Taneri, a.g.e., s. 23-24 vd.

(48) İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 305 (Divan I, s. 33'den naklen), O. Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, Tarihi, c. I, s. 179 vd.

(49) İ. Kafesoğlu, a.g.e. s. 305 (Divan I, s. 351'den naklen).

(50) İ. Kafesoğlu, a.g.c., s. 306.

(51) A. Taneri, a.g.e., s. 41.

zâm-ı âlem» ülküleriyle birleştirmişlerdir. Bu sebeble İslâm'ın «Fitne küfürden daha şiddetlidir» hükmüne bağlı kalarak, saltanatı «ilâhi bir gölge» olarak görmüşler, nizâm-ı âlem için her türlü fedakârlığı göze alabilmişlerdir. İslâmî Türk devletlerinde, «Allah'ın ve Peygamber'in emri» gereğince hareket edilmiş, daima bu ilâhi emirlere lâıyk olunmaya çalışılmıştır. İslâm düşmanlarıyla cihâd yapmak, Türk devletleri için başta gelen en önemli bir görev olmuştur. Meselâ, İstanbul'un fethi işini Türkler, «ilâhi bir emir» olarak telâkki etmişlerdir. Bu sebeble Fatih, eski Türk kağanları gibi, kendi askerlerini «Allah'ın ordusu «(Cundullah)» şeklinde anmıştır. Halifeliği de kendi üzerlerine alan Türk (Osmanlı) sultanları, her türlü engelleri teşkilât ve imânları ile aşmışlar, «cihânşümül birer devlet» kurmuşlardır (52).

Görülüyor ki, eski Türk «mülk ve millet» prensibine «din ve devlet» düsturunun ilâvesiyle yeni bir düşünce terkihi meydana gelmiş, «Türk ve İslâm ülküleri» kaynaşmıştır ki, bu, bilindiği gibi, fetihlerini hıristiyan dünyasına yönelten Selçuklu ve özellikle Osmanlılar'da gelişimin en yüksek seviyesi olmuştur (53).

Türk Cihan Hâkimiyeti ve Türk Cihangirliği :

Türkler tarihleri boyunca, «cihan hâkimiyeti ülküsü» için «Türk cihangirliği» ni devam ettirmişlerdir. İslâmiyet'ten önce ve sonra, bu cihan hâkimiyeti görevini «ilâhi bir vazife» olarak üzerlerine alan Türk devletleri, tarihin akışı içerisinde varlıklarını hissettirerek, dünya sulhünün kurucusu ve koruyucusu olmuşlardır. Bu önemli konuyu da, İslâm öncesi ve İslâmî devir olarak inceleyerek meseleye ışık tutacağız :

İslâm Öncesi Devirde Türk Cihân Hâkimiyeti :

Oğuz Han destanında, Orhun kitabelerinde, Dede Korkud hikâyelerinde ve Türk devletlerine âit belgelerde görülen eski Türk fütühatının felsefi temeli : «Dünya'yı tek bir hükümdarın idâresinde birleştirmeyi hedef alan, cihan hâkimiyeti telâkkisi», gerçekleştirilmesi gerekli olan —Tanrı irade ettiği için— bir ana fikir halinde mevcut bulunmaktadır. Oğuznâme'ye göre, ilk cihân hâkimiyeti Oğuz Kağan tarafından kurulmuştur. Türklerin fatih atası

(52) A. Taneri, a.g.e., s. 45., O. Turan, a.g.e., c. I, s. 179-218 ve C. II, s. 1 vd.

(53) İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 507 İ Parmaksızoğlu, Türklerde Devlet Başkanlığı 1299-1789), s. 11 vd.

sayılan Oğuz Kağan, destanına göre; Semavî menşeden gelmiştir. «Tanrı Türk Milleti yok olmasın ve yücelsin diye» ona «Hakan» ve «İl» vermiştir. Türkler bu çağda, Uzak Doğu'da, Balkanlar'da, Ortaasya'da geniş bir toprak parçası üzerinde otorite kurmuşlardır. Çin, Hint, İran, Roma ve Bizans topraklarında zaferler kazanarak, buralarda birtakım siyâsî, askerî ve etnik teşekküller meydana getirmişlerdir. Bütün bu siyâsî, askerî, ekonomik ve sosyal teşebbüslerde, hep «Cihân Hâkimiyeti Ülküleri» ne ulaşmayı esas almışlardır. Çünkü Türkler, «Tek Tanrı'ya ve O'nun cihân hâkimiyetini kendilerine ihsan ettiğine derin bir inanç ve samimiyetle inanmışlardır» (54).

İslâmî Devirde Cihan Hâkimiyeti :

İslâm öncesinde kurulan Türk devletlerindeki hâkimiyet telâkisi, İslâmî - Türk devletlerinde de, İslâm'dan aldığı güç ile devam etmiştir. Türk hâkimiyetinin ağırlık merkezi, İslâm çağında, Türkistan'dan Yakın Doğu'ya ve özellikle Anadolu ve Paşaeli'ne intikal eder. Millî ve İslâmî ülkülerin hanuılaşması sâyesinde Türkler, daha yüksek bir medeniyet ve daha kudretli bir cihan hâkimiyeti ile yeni tarih devresine girerler. «Türkler, millî islâmî ve insânî duyguların anenkli bir terkibi sâyesinde böylece bir dünya nizamı davasına bağlanırken, bu esaslara göre Allah'ın Cihân Hâkimiyeti» ni kendilerine emânet ettiğine inanmışlar ve bu emanete saygı göstermek suretiyle de bir hanedan, bir sınıf ve zümrenin veya sâdece bir milletin değil, hüküm sürdükleri bütün kavim ve dinlerin hâmisi olduklarını düşünmüşlerdir. Bu sebeple de, Türk devlet düzeninde milliyet, din ve sınıf tezât ve mücadelelerine rastlanmamış; adâlet ve ahenk hüküm sürmüştür. Türk cihân Hâkimiyeti ve nizâmının milletlerarası bir mahiyet alması, İslâmî ve insânî esaslar dahilinde gelişmesi bu sâyede mümkün olmuştur. Türkler Ortaasya'dan Orta Avrupa'ya kadar bölgelere hâkim olunca, bu millî an'aneler ve İslâmın yüksek dinî ve hukukî prensiplerine bağlı kalarak, asırlar boyunca, birçok yabancı kavim, din ve mezheplere hak ve hürriyet bahşetmekle cihân hâkimiyeti ve dünya nizamı davalarını da en yüksek seviyeye ulaştırmışlardır. İşte İslâm devrinde, bütün din ve mezhep mensuplarının, Selçuklu ve

(54) Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi - Türk Dünya Nizamının Millî İslâmî ve İnsânî Esâsları - İstanbul 1969 2 cilt, c. I, s. 94. Bu eser iki cilt bir arada olmak üzere yeniden basılmış olup, bu konuda yazılmış derli toplu tek kıymetli eserdir., İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 126 - 128'e bakınız.

Osmanlı İmparatorlukları'na bağlanmaları, çok defa kendi arzuları ile onların idârelerine yaklaşmaları sebebi budur. Türk cihân hâkimiyeti ve dünya nizamı da, bu esaslara dayanarak bir realite olmuş ve millî tarihin azameti de bu sâyede yaratılmıştır. «Türk Cihan Hâkimiyeti» adaleti, insanlık duygularını ve milletlerin arzularını esas aldığından ve ayrıca, Allah'ın ve Peygamber'in emirlerine harfiyen riâyet edildiğinden, daimî olmuş ve tarih boyunca Türk kudretini dünyaya tanıtmıştır (55).

Netice olarak denilebilir ki, «İslâm çağında doğan Türk Cihân Hâkimiyeti, bir çok yabancı kavim, din ve kültürler üzerinde kurulmuş ve yalnız müslüman milletler değil, çok defa hıristiyanlar da bu Türk idâresini kurtarıcı ve mes'ud olarak vasıflandırmışlardır.»

Türklerin savaş gâyeleri İslâmın cihâd ülküsü ile kaynaştıktan sonra, onlar daima dünya nizamı için savaşıp, Allah'ın cihân hâkimiyetini kendilerine ihsan ettiğini ve bu sebeple dünya nizamını kurmaya memur bulduklarına inanmaları, hâkimiyet fikirlerinin gelişmesine yol açmıştır. Türkler, İslâmın hâmisî ve bayrağı mevkiine yükseldikten sonra, içeride siyasî ve manevî birliği, dışarda da fütühat amellerini gerçekleştirerek, **yeni kültürel ve iktisadî** hamlelerle «İslâm medeniyeti» ne ikinci yüksek devreyi yaşatmışlardır. Selçuklu ve Osmanlı sultanları, İslâmî ve millî ruhla, cihângirlik ideallerini gerçekleştirmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu cümleden olarak, Sultan Tuğrul'un Bağdad Hilâfet sarayında : «Doğu'nun ve Batı'nın Hükümdarı» sıfatı ile «kılıç kuşanma» sı (1058), Sultan Melikşâh'ın «Dârü'l-Hilâfe'yi birinci ziyaretinde (1087), Halife tarafından kendisine «Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı» iki kılıç kuşatılması daha açık bir mana kazanmaktadır. Sultan Alparslan İslâm birliğini sağlamaya çalışmış, Sultan Melikşâh ise, Kuzey Afrika'nın fethini plânlamış, böylece dünya hâkimiyetini kurmaya çalışmışlardır. «Cihândarlığını» babasından aldığı söyleyen Sultan Sancar da, Allah'ın kendisine «Cihan Padişahlığı» nı verdiğini ifade eder (56).

(55) Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, C. I, s. IX-XX., ve C. II'ye geniş bilgi için bakılabilir., İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 305'de : «Cihan Hâkimiyeti» başlığı ile bilgi verilmiştir. Selçuklu Tarihi, s. 126'da aynı başlıkla verilen bilgiye bakılabilir.

(56) İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 127., Sultan Melikşâh, s. 113., Osman Turan, a.g.e., C. I ve II'ye bakınız., Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C. II, İkinci İmparatorluk Devri, Ankara 1954, Sultan Sancar hk. da bkz.

Osmanlılar dâhil, tarihte bütün büyük Türk cihangirleri için bir ülkü olan bu «Cihân Hâkimiyeti» telâkkisinin, yukarıda belirtilen hâkimiyet anlayışı ve dinî hoşgörü prensipleri ile bir arada değerlendirildiği takdirde, tatbiki hüviyetten pek de mahrum olmadığı anlaşılır. Büyük Selçuklu Sultanları'ndan başka Anadolu Selçuklu Sultanları'nda ve özellikle Osmanlı Sultanları'nda (Fatih, Yavuz, Kanuni vs.) bulunan bu ülkü, «Cihan Hâkimiyeti» olarak adlandırılmış ve tarihe mal olmuştur (57).

Türk Cihan Hâkimiyetinin İlâhi Menşei :

Bu konuyu da : İslâm öncesi ve İslâmî devir olarak yerinde olur.

İslâm Öncesi Çağ : Oğuz Kağan, hâkimiyetini ilâhî bir menşe'den almış, Uygur hanları semâvî bir nurdan doğmuştur. Asya ve Avrupa Hunları'nın da, Tanrı'nın cihan hâkimiyetini kendilerine verdiği inancı, hâkimiyetlerine ilâhî bir mana vermiştir. Bilge Kağan : «Türk Tanrısı, Türk milleti yok olmasın diye, beni kağanlığa oturttu» derken dindârlığını ve hâkimiyetin semavî menşei'ni belirtmiştir. Bu inanışla hâkimiyetin kendilerine bizzat ilâhî bir ihsan olduğuna da inanmışlardır. İlâhî himâyeye ve hâkimiyeti ihsanı dışında hakanların dinî inançlara aykırı bir kudret ve iddiaları bahis mevzuu değildir. Asya Hunları'nın Çinliler'e yazdıkları mektuplarda : «Semanın tahta çıkarttığı büyük Tanyu» formülü yer almış, Avrupa Hunları da, Attilâ'yı ilâhî menşe'den gelmiş bilmişler. Dünya hâkimiyetinin kendilerine verildiğine ve Tanrı'nın askeri olduklarına inanmışlardır. Hunlar'ın ve Göktürkler'in kendilerini Allah'ın ordusu sayan ve komşu milletlere de intikal eden inanışları İslâm devrinde de mevcut olmuş ve İslâm akidelere ile de te'lif edilmiştir (58).

İslâmî Çağa gelince : Türkler İslâm Dini ve medeniyetine girince, maddî ve manevî bir yükselişe erdikleri gibi, kendi cihân hâkimiyeti ülkülerini ve dünya nizamı davalarını da orada bulmuş cluyorlardı. Türk ve İslâm ülkülerinin kaynaşmalarında rolü

(57) İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 127., Osman Turan, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, c. I, ve c. II'ye fazal bilgi için bakılabilir. İsmet Parmaksızoğlu, Türklerde Devlet Anlayışı, s. 17 vd., M. Fuad Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul 1981, s. 29 vd.

(58) Osman Turan, a.g.e., c. I, s. 94-96., İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 305-307.

olan ilâhî rivâyetleri ve hadisleri kendilerine rehber edinen Müslüman Türkler, İslâmiyet ve hak yolunda Allah'ın kendilerine yardımcı olduğuna inanmışlar ve böylece «Türk Cihan Hâkimiyeti» davalarını ilâhî kaynaktan bulmuşlardır. Cengizler'deki bir anlayışa göre : «Gökler Tanrı'ya ve dünya da Cengiz Han'a» âit bulunuyordu. Fatih Sultan Mehmed'in, Uzun Hasan'a karşı kazandığı zaferini, Türkistan hükümdarlarına bildiren Uygurca yarlığı «Allah Teâlâ'nın inâyetiyle, Sultan Muhammed Han sözüm» ifadesi, Osmanlı Sultanları'nın uygurca olmayan mektuplarında da rastlanır. Gerçekten Yavuz Selim'in el-Müeyyed bin indillâh Ebül Muzaffer ve oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın Avusturya ve İspanya hükümdarlarına, tuğrası ile birlikte ve «Hak Teâlânın inâyeti ve Ulu Peygamberimizin mucizâtı berâti ile, ben ki, yeryüzü hakanlarına tac giydiren, sultanlar sultanı...» ibâresi ile başlayan mektupları eski Türk cihangirlik ve ilâhî hâkimiyeti an'anesinin İslâmî bir şekil olarak Osmanlı devrine kadar yaşadığını göstermektedir (59).

Türk hanedanlarına mensup hakan, sultan, şehzâde ve beylerin mukaddes menşeleri ve Oğuz Han nesli olmaları dolayısı ile, ölüm cezalarında kanları akıtılmıyordu. Nitekim, İslâm öncesi Türk devletlerinde olduğu gibi, İslâmî Türk devletlerinde de isyân eden hanedan mensuplarının idamları, kanları akıtılmadan, yayın kirışıyle boğdurulmak üzere cezaları infaz edilmiştir. Türk sultanları, Kur'an-ı Kerim'de geçen «Allah'ın Halifesi» tâbirini «Yeryüzünde Allah'ın gölgesi» (Zillullah fi'l-âlem), «Allah'ın Halifesi» veya «Allah tarafından te'yid edilmiş» şeklinde kullanmışlardır (60).

Tanzimat Fermanına Göre Devlet Anlayışı :

Osmanlı Devleti'nin bünyesi ile ilgili yapılan değişikliklerden olan «Tanzimat Fermanı» 3 Kasım 1839'da Sultan Abdülmecid tarafından ilân edilmiştir (61). Tarihimize «Gülhâne Hatt-ı Şerifi» veya «Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu» adlarıyla da geçen adı geçen ferman, Avrupa modelinde bir hukuk devleti kurulması yolundaki fikir ve ilkeleri kapsamaktadır. Bu belgede «can güvenliği, ırz ve

(59) Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, c. I, s. 94-100., Kemal Göde, «İslâm'a ve Anadolu'ya Hicret Edenler» Sayı : 43, (Eylül 1981), Erciyes Dergisi, s. 1-6'ya bakılabilir.

(60) Osman Turan, a.g.e., s. 100-101., A. Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 33 vd. Kemal Göde, «Türklerde Devlet Başkanlığı», Erciyes (Ekim 1983) sayı : 70, s. 18-28.

(61) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Ankara 1961, C. V, s. 170 vd., Hüseyin G. Yurdaydın, İslâm Tarihi Dersleri, Ankara 1971, s. 154-159.

namus dokunulmazlığı, mülk güvenliği, mahkeme kararı olmaksızın kimsenin cezaya çarptırılmayacağı, el-koymanın kaldırılması ve belli vergilerin tesbit edilmesi, askerlik usûl ve süresinin tesbiti, din, dil ve ırk farkı gözetilmeksizin bütün tebaanın kanun önündeki eşitliği» maddeleri yer almıştır. Bu ilkeler, insan hakları beyânnâmesi ile, İngiltere ve Fransa'nın «Charte» adını taşıyan anayasalarından ilham alınarak, kabul edilmiştir (62).

Kısaca denilebilir ki, Gülhâne Hattı, gelenekçi kalıplar altında dine ve gelenekçi devlet anlayışına saygı göstermekle beraber, Osmanlılar'ın kanun ve devlet anlayışında ve idâre prensiplerinde yeni kavramlar getirmiştir. Böylece idâreyi yeni baştan düzenlemek gâyesi güdülmüştür. Bu prensipler daha sonra gelişerek modern Türk tarihinin ana gelişme istikametini tâyin etmiştir. (63).

Neticeten, Tanzimatla getirilen yeni esaslar, ne müslim ve ne de gayr-i müslimler memnun edememiş, devleti Batı'nın baskısından kurtaramamış, aksine yabancı devletlerin Osmanlılar'ın iç işlerine karışmalarına imkân tanımıştır (64).

Meşrutiyete Göre Devlet Anlayışı :

Anayasa ve meclis hayatımızın doğuşu olarak gördüğümüz Meşrutiyetler'den I. si 1876'da, II. si de 1908'de olmak üzere II. Abdülhamid tarafından ilân edilmiştir. Tanzimatta olduğu gibi, bu hareketlerde de, hem Batı, hem İslâm müesseseleri devlet bünyesinde yanyana bulunmuştur. Devlet otoritesi dış, te'sirlerle sarsılmaya devam etmiştir. Bütün bunlara rağmen, Osmanlılar'da «Anayasalı Monarşi» yerini almıştır. Sultanın iradesiyle yapılacak anayasaya göre, «hâkimiyet Osmanlı hânedanına âit» olup, «en yaşlı üye sultan olacak» ve »kutsal ve sorumsuz» luğu devam edecektir. Devletin dini «İslâmlık» tır. II. Meşrutiyet de meclise dayalı devlet otoritesi hâkim olup sultanın yetkileri sınırlandırılarak, meclisinkiler arttırılmıştır (65).

(62) Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 45-46.

(63) E. Ziya Karal, a.g.e., s. 170-196., H.G. Yurdaydın, a.g.e., s. 159 vd.

(64) H.G. Yurdaydın, İslâm Tarihi Dersleri, s. 159-161., Mümtaz Turhan, Garbîlaşmanın Neresindeyiz? s. 98-99., R. Oğuz Arık, Milliyetçilik, İstanbul 1974, s. 159, C., Üçok - A. Mumcu, Türk Hukuk Tarihi, s. 340-342.

(65) Hamza Eroğlu, Türk İnkılâp Tarihi, Ankara 1977, s. 20-21., Üçok - Mumcu, a.g.e., s. 318-319., E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, VIII. cilde bakınız.

Cumhuriyete Göre Devlet Anlayışı :

Türk Milleti, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinden, Gâzi Mustafa Kemal Atatürk'ün idâresinde emperyalist devletlere karşı İstiklâl mücâdelesini vererek, yepyeni bir rejimle yönetilen bir devlet çıkarmış ve kendi millî adıyla söylenen ve ebediyen söylenecek olan «TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ» ni kurmuştur. Cumhuriyet yönetiminde millet ile devlet birbirini tamamlayan ana unsurlar olarak görülmektedir. Hâkimiyet, Türk milletinin kendisine âit olup ,demokratik bir anlayış içinde bünyesinden çıkardığı idârecilere, kendi isteği doğrultusunda, belirli bir süre için idâre edilme iznini vererek, devlet otoritesini ve devamlılığını hâkim kılar. Bu demokratik devlet anlayışında, Türk Milleti'nin huzur ve güvenine dayanan, «tam istiklâl» ülküsü yatar. Bu ülkünün hedefe duraklamadan ulaşabilmesi için, millî ve manevî değerlerimizi ön plâna alan ve koruyan «Türk Milliyetçiliğini millî birlik ve beraberlik içinde yürütmemiz, Türk milletinin birliği, Türk vatanının bölünmezliği ve Türk Devleti'nin ebedî olması yönünden en başta gelen görevimizdir. Zaten 1921 Anayasası ve daha sonraki yapılan anayasalarda «TÜRKİYE DEVLETİ BİR CUMHURİYETTİR» hükümünün asla değiştirilemeyeceği, hukukî teminat altına alınmış olmakla, CUMHURİYETİMİZ'in devamı olacağına dâir «Millî damga» vurulmuştur (66).

- (66) Cumhuriyet Dönemi hakkında bilgi için bakılabilir : Atatürk, Nutuk, C. I ve II., Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, Ankara 1955, C. I-III., Afet İnan, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk İnkılabı, Ankara 1977., Lord Kinroos, Atatürk ve Bir Milletten Yenden Doğuşu, İstanbul 1966., Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara 1970., Selâhattin Tansel, Mondros'dan Mudanya'ya Kadar, Ankara 1973, C. I-IV., İslâm Ansiklopedisi, Atatürk Maddesi., Özer Ozankaya, Atatürk ve Laiklik, Ankara 1981, Atatürkçülük, I. ve II. Kitap, Atatürk ve Atatürkçülüğe ilişkin makaleler., Afet İnan, Devletçilik İlkesi (1933), Ankara 1972., Otomarsan yayını : Atatürk Yolu., Afet İnan, Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün el yazıları., Ergün Aybars, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, İzmir 1984. M. Altay Köymen, «Atatürk'ün Yeni Türkiye'yi Kurarken Dayandığı Temel Fikirler, Millî Kültür, II/3, 4, 5, s. 6-8., Aydın Taneri, Atatürk İlkelerini Yorum Metodu, Ankara 1982., Afet İnan, M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım, İstanbul 1971, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını (40), Atatürk'ün Milliyetçilik ve Devletçilik Anlayışı, Ankara 1982., Genel Kurmay Yayını, Atatürk Ankara 1979., E.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını : Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri (29 Kasım 1982 Kayseri) Peyami Safa, Türk İnkılabına Bakışlar, Ankara 1981., Mehmet Kaplan ve arkadaşları, Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gâzi Mustafa Kemal, I, İstanbul 1981., Hacettepe Üniversitesi Yayını, Atatürk ve Kül-

Cumhuriyet ile devlet anlayışımızdaki hâkimiyet telâkkisi de-
ğişmiş, Cumhuriyet'ten önce kurulan bütün Türk devletlerinde,
«hâkimiyet devlet kurucu hanedanın» olduğu halde, Türkiye Cum-
huriyeti Devleti'nde «Hâkimiyet kayıtsız, şartsız Türk Milletinin»
olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gâzi Mustafa Ke-
mal ATATÜRK'ün getirdiği bu anlayış, devletimizin ana ilkesi ol-
muş ve olmakta devam etmektedir. Bu görüşten hareketle Atatürk,
Cumhuriyetin sonsuza kadar devlete güç veren ilke ve inkılâplarla
birlikte yaşayacağına işaretle : «Benim nâçiz vücudum birgün el-
bet toprak olacaktır. Fakat TÜRKİYE CUMHURİYETİ ebediyen
yaşayacaktır» diyerek, Cumhuriyeti şu ifâdelerle Türk gençliğine
emânet etmiştir : «Ey Türk Gençliği ! Birinci vazifen Türk istik-
lâlini, Türk Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdâfaa etmek-
tir. Muhtâc olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcut-
tur.»

tür, (Özel Sayı) Ankara 1982., Müjgân Cunbur, Atatürk ve Milli Kültür,
Ankara 1981, Necati Gündüz, Atatürk Çağı ve Zihniyeti, Ankara 1973.,
Kültür Bakanlığı Yayını, Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler (Genel Kur-
may Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1981. Atatürk'ün
Söylev ve Demeçleri, I-III. 50. Yıl Konferansları, Ankara 1974, Bütün
yönleri ile Türkiye Devleti ve Atatürk hakkında geniş bilgi vardır.